

узагальнюючі праці хибуватимуть на неповноту та однобокість. Не менш важливим є те, що звернення до біографії окремої людини є важливою умовою антропологізації історії.

Вельми симптоматично, що на сьогодні біографічний жанр історіописання у вітчизняному історіографічному просторі аж ніяк не є «монолітним» в плані методологічних підходів: наряду зі спробами прикласти до вивчення біографій широкого спектру міждисциплінарних методів, використати ті новації, що впродовж останніх десятиліть випрацювала світова історіографія, спостерігається і повернення до традицій історіописання XIX – початку XX століття, що значною мірою пояснюється «розірваністю» вітчизняного історіографічного процесу, зумовленою тривалим пануванням радянської ідеології.

Має місце і співіснування різних підходів до «підбору» персон, яким присвячуються біографічні дослідження. Наряду з посиленням уваги до «пересічної людини», коли кожна біографія розглядається як неповторне відображення широкого спектру мікропроцесів, продовжується тисячолітня традиція присвячення праць окремим «героям», активним акторам історії.

Звернемо увагу і на те, що на «підбір» суб'єктів біографічних досліджень значною мірою впливає сучасна історіографічна кон'юнктура, себто перелік проблематик, що є найбільш «популярними» серед вітчизняних дослідників. Тож немає нічого дивного в тому, що останнім часом з'являється все більше розвідок, присвячених козацьким ватажкам, духовним особам, діячам часів визвольних змагань...

Серед проблематик, які привертають прискіпливу увагу сучасних українських дослідників, чільне місце посідає і місцеве самоврядування другої половини XIX – початку XX ст. Цілком логічно, що важливим аспектом вивчення цієї проблематики є дослідження біографій земських діячів.

У цьому контексті поява монографії дніпропетровського історика Ігоря Олександровича Кочергіна «Земське самоврядування Катеринославщини (персоналогічний вимір)» є і вельми актуальною, і в той же час симптоматичною. Книга включає біографічні нариси 10 голів Катеринославської губернської земської управи – Дмитра Никоновича Бразоля, Миколи Борисовича Герсеванова, Никанора Івановича Штанського, Петра Олександровича Янченка, Івана Васильовича Бурхановського, Володимира Івановича Карпова, Михайла Володимировича Родзянка, Івана Костянтиновича Абази, Костянтина Дмитровича Гесберга, Андрія Васильовича Новака. Дотепер лише декілька з цих земських діячів привертало увагу дослідників.

Важливо, що в процесі підготовки монографії її автор широко використовував не лише видання Катеринославського губернського земства, дореволюційну пресу, але і документи з архівних зібрань Дніпропетровська, Києва, Харкова, Москви, Санкт-Петербурга.

Крім безпосередньо 10 біографічних нарисів, монографія включає начерк, присвячений складу, структурі та колу обов'язків Катеринославської губернської земської управи. Особливої уваги заслуговують вміщені у додатки поіменний склад Катеринославської губернської земської управи за весь час її існування, список друкованих робіт авторства голів Катеринославської губернської земської управи. Крім того, окремим блоком у виданні вміщено тексти 11 документів, виявлені І.О. Кочергіним у Російському державному історичному архіві та Відділі рукописів Російської національної бібліотеки.

Окремо слід згадати про багатий ілюстративний матеріал, що супроводжує біографічні нариси. Крім світлин, тут представлені малюнки авторства О.В. Харлана. На жаль, І.О. Кочергіну не вдалося знайти портретів ряду голів Катеринославської губернської земської управи. Напевно, це справа майбутнього. Як і заповнення низки лакун у біографіях героїв книги. Адже сам автор монографії справедливо зауважує, що вміщені в книзі нариси не претендують на вичерпність і повноту. Тим не менш, можна лише вітати появу монографічного видання «Земське самоврядування Катеринославщини (персоналогічний вимір)», яке стало помітним внеском у справу вивчення історії Південної України.

І. І. Лиман

РАДЯНСЬКА ВЛАДА ТА ЇЇ ФУНКЦІОНЕРИ ПІД МІКРОСКОПОМ ІСТОРИКА:

**[РЕЦ.]: ФРОЛОВ М.О. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА ТА НОМЕНКЛАТУРНА ЕЛІТА
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920–Х – 1930–Х РР.: ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕХАНІЗМИ
ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ. – ЗАПОРІЖЖЯ: ПРОСВІТА, 2011. – 828 С.**

Розвиток української державності після 1991 року наочно засвідчив, що радянська спадщина продовжує зберігати свій вплив на неї. Наше суспільство розвивається траєкторією, відмінною від проголошених у доленосний період розпаду Радянського Союзу гасел «державності, демократії, реформи». Причиною цього є не лише злий умисел чи безвідповідальність політичних сил, що захопили український Олімп в перші роки незалежності. Значною мірою це викликано незнанням про матеріал, з якого утворилося наше суспільство, – українську радянську державність. Що знаємо ми про її рушійні сили, нервові вузли та передавальні паси?

Радянська історіографія залишила нам величезний пласт літератури про «соціалістичне будівництво». Однак з неї можна вилучити лише ретельно рафіновану фактичну інформацію. Створені паралельно

зарубіжні дослідження в умовах відсутності джерел часто плодили різноманітні міфи та здогади про організацію влади в СРСР. Після набуття Україною незалежності основна увага вітчизняних істориків зосередилася на «білих плямах» новітньої історії, тоді як власне «радянською» темою продовжили займатися поодинокі дослідники. Як наслідок – гостро відчувається брак концептуальних праць з історії радянської України, що б висвітлювали основоположні принципи та механізми функціонування української радянської державності. Тому поява на світ монографії запорізького дослідника Миколи Олександровича Фролова, присвяченої системі управління України 1920-х – 1930-х років, видається нам вкрай доречною та актуальною.

Її характерною рисою є поєднання аналізу механізмів влади з дослідженням номенклатурної еліти, що уособлювала собою владу в Україні в 1920-х – 1930-х рр. Відтак більшовицька влада постає перед нами не якоюсь загальною абстрактною категорією чи набором формальних інститутів, а корпорацією керівників з властивими їм суб'єктивними якостями. Це дозволило поряд з об'єктивними факторами становлення та розвитку політичної системи з'ясувати вплив на неї як окремих діячів, так і поширених серед номенклатурної еліти уявлень і стереотипів.

Цілком правильно, що автор починає свій аналіз не з 1917 року, а раніше – коли обриси майбутнього управлінського механізму лише народжувалися в головах верхівки більшовиків. Стає зрозумілим, що головні засади влади в СРСР – диктатура, однопартійність, опора на терор як основний аргумент – вже тоді розглядалися ними як основоположні. Ця модель, як відмічалось неодноразово дослідниками, була експортована з радянської Росії і в Україні впроваджена лише з третьої спроби за допомогою Червоної гвардії та чекістів. Цікаво, що номенклатурною елітою республіки неодноразово робилися спроби пристосувати її до місцевих особливостей, що рішуче припинялося центральною владою.

Основними складовими елементами новоствореної політичної системи стали Компартія, ради, силові структури, профспілки, комсомол та інші добровільні об'єднання. Також важливу роль відгравали системи ідеологічного тиску на суспільство та органи контролю над селом, де позиції більшовиків були особливо слабкими. Автор підкреслює, що система була рухливою, тож роль та функції окремих її елементів змінювалися. Він пропонує наступну ієрархію владних інститутів: партійно-радянські органи як основа моделі; конгломерації силових структур та ідеологічних установ як особливо значущі; комсомол, профспілки, громадські організації як допоміжні елементи. Такий підхід суперечить поглядам окремих дослідників радянської історії, зокрема Р. Пайпса, які вважали ради просто фасадом для партійного всевладдя. Але джерела свідчать, що вони відігравали важливу роль в управлінні, утворюючи партійно-радянський тандем.

Зацікавлення викликає визначення автором трьох суспільно-політичних джерел формування КП(б)У та її керівного складу. Українське забарвлення більшовицька організація в Україні набула в 1920 році за рахунок самоліквідації лівих радикальних партій: УКП-боротьбистів, УПЛСР-борьбистів та націонал-комуністів з інших політичних угруповань. Але кістяк КП(б)У та її керівних органів формувався з відряджених із Росії більшовиків та місцевих російськомовних робітників та інтелігентів. Розуміння засад формування КП(б)У в 1920-х – 1930-х рр. дає можливість для більш об'єктивного аналізу політичних та соціальних процесів в Україні, руйнує штучні конструкції історії радянської доби.

Окремий розділ монографії присвячений керівній верхівці радянської України. Це видається обґрунтованим, оскільки ця соціальна група мала власну логіку розвитку, що не могло не впливати на стан політичної системи. Для її позначення М.О. Фролов вживає поняття «номенклатурна еліта» – неологізм початку 1990-х рр. На його думку, воно найбільш точно передає особливості соціального статусу очільників республіки – привілейоване положення відносно народних мас та залежне відносно союзної еліти. Наведені у праці приклади взаємовідносин між Москвою та Харковом/Києвом свідчать на користь такого підходу. Про елітарний характер радянської влади говорить аналіз привілеїв та пільг українських можновладців. Промовисті дані дійсно показують, що «для забезпечення такого рівня життя [як у номенклатурній еліті] в Америці треба бути мультимільйонером».

Наприкінці першого розділу автор визнає дискусійний характер монографії і закликає до широкого обговорення концептуальних засад радянського суспільства. Спробуємо підтримати його заклик.

Досліджуючи номенклатурну еліту республіки, М.О. Фролов включає до її складу членів політбюро, оргбюро та секретаріату ЦК КП(б)У; керівників органів держбезпеки й армії, що діяли на теренах радянської України; голову та заступників голови Раднаркому, наркомів, керівний склад профспілок. Далі він виділяє групу компартійно-радянської бюрократії, що стояла на щабель нижче еліти і також входила до номенклатури. «Головна різниця між ними, – пише він – була в обсязі владних повноважень і привілеїв». На нашу думку, цю тезу потрібно конкретизувати та доповнити характерними прикладами. Адже навколо визначення складу еліти, номенклатури, бюрократії точаться серйозні дискусії серед істориків, соціологів, політологів, філософів тощо. Одних лише визначень еліти нараховується понад тридцять. Тому кристалізація позиції автора саме у цьому питанні є особливо потрібною.

Серед недоліків монографії треба виділити недостатню структурованість тексту окремих параграфів. Це ускладнює процес ознайомлення з дослідженням, сприйняття його змісту та висновків. Наприклад, параграф із третього розділу, присвячений аналізу формування та функціонування системи ідеологічного контролю над суспільством, перевантажений другорядними фактами, допоміжними матеріалами.

У характеристиці політичної системи радянської України не вистачає глобального запитання: чи був невідворотним шлях СРСР та України у його складі до сталінізму? Що було головною причиною його

утвердження: об'єктивні спадщина Російської імперії й потреби модернізації чи суб'єктивні устремління політичної еліти? Якщо поглянути на масштаби й ціну трансформацій, здійснених більшовиками; руйнацію традиційних соціальних інститутів та опір суспільства, то напрошується думка про їх необ'єктивний волюнтаристський характер. Створена ж у 1920-х – 1930-х роках політична система була покликана забезпечити збереження влади за керівною верхівкою СРСР і не відповідала існуючим потребам суспільства. Сподіваємося, що в наступних працях автор знайде відповіді на ці запитання.

У цілому, пропонується читачькому загалу монографія М.О. Фролова є цілісним дослідженням системи управління радянської України міжвоєнних років. Вона підсумовує багаторічні напрацювання українських та зарубіжних істориків на ниві вивчення радянської влади. Скориставшись висловом Жака Ле Гоффа, констатуємо: автору вдалося уникнути поразки від «старих бісів» політичної історії та здійснити якісний аналіз української радянської державності на рівні інститутів та правлячих кіл.

О. П. Сарнацький

НОВИЙ ПІДХІД ДО ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

[РЕЦ.]: КОСМИНА В.Г. ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ. – ЗАПОРІЖЖЯ : ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, 2011. – 310 С.

Актуальність дослідження В.Г. Космини обумовлена тим, що методологія історії як специфічний розділ історичного та історико-філософського знання залишається до цього часу маловивченим проблемним полем. Лише останніми роками намітився деякий перелом: методологічні проблеми історичної науки стали все частіше фігурувати на сторінках вітчизняної періодики і Інтернету, увійшли до складу довідкових видань, стали розглядатися на сторінках дисертаційних досліджень з профільної тематики. Проте більшість наявних на сьогодні історико-філософських праць узагальнюючого плану як і раніше або взагалі відмовляються від розгляду методологічної проблематики на користь історіософської, або включають її на рівні деякого другорядного підрозділу, що, природно, недостатньо для повного і усебічного усвідомлення природи і завдань історичного пізнання.

Проблематичність справ посилюється також і тим, що в середовищі професійних істориків (і це відноситься не лише до вітчизняних, але і до зарубіжних фахівців) існує розхожа думка, згідно з якою історики не відчувають особливої потреби в методології та філософії. У них нібито і своїх турбот вище голови, з яких безперечно головна – встановити, як усе, власне, відбувалося. Зовсім не заперечуючи проти первинної значущості цього фундаментального науково-дослідного завдання, відзначимо, що в теоретичному плані така позиція чревата наслідками однобічності, бо на всіх етапах наукової діяльності історика неминуче присутній певний арсенал когнітивних засобів і методів, та або інша методологія чи філософія, на яку він свідомо або неусвідомлено спирається. І ця методологія, зрозуміло, вимагає ґрунтовного осмислення.

Проте, за рідкісним виключенням, фахівці-історики не схильні концентруватися на осмисленні специфіки свого ремесла, його методологічних особливостей, переадресовуючи ці питання у відання філософів науки. В результаті історична наука і методологія історії існують майже в ізоляції одна від одної: з одного боку, фахівці-історики, які розроблять свою конкретну проблематику; з іншого – методологи та філософи історії, що займаються осмисленням методологічних і світоглядних питань історичного пізнання у своєму вузькоспеціалізованому колі, поза яким їх праці не викликають особливого резонансу.

Робота з подолання вказаного «розмежування» тільки-но починається і залучає порівняно невелику частину наукового співтовариства. Ця обставина обумовлює актуальність та значущість дослідження В.Г. Космини, одним з головних завдань якого є поєднання цивілізаційного філософсько-історичного підходу до всесвітньої історії і методології історії. Увага автора сконцентрована на обговоренні шляхів продуктивної співпраці між професійною історіографією і філософією історії. Цей почин сприяє знаходженню компромісу в тривалому протистоянні двох шкіл – історичної і філософської. Протистояння це неконструктивне, оскільки ведеться на об'єднуючому їх взаємні інтереси «терені історичного».

На рубежі ХХ-ХХІ століть актуалізація цивілізаційного дискурсу обумовлена темою соціокультурного плюралізму людства, що повертається від уніформізму до специфіки. В центрі уваги опинились проблеми, пов'язані зі змістом та перспективами взаємодії цивілізацій у сучасному світі. Питання – «кінець історії чи боротьба цивілізацій?» – було трансформоване у дилему: «конфлікт чи діалог цивілізацій?»

Проте евристичні можливості існуючих цивілізаційних теорій виявилися недостатніми для вирішення означених проблем. Постала потреба в створенні нових теорій, які, на відміну від більш ранніх їх варіантів, будуть здатні органічно з'єднати вивчення духовно-рідного і чужого, загального і особливого в історії, основних тенденцій світового розвитку і локальних варіантів історичного процесу, логіку яких можна зрозуміти тільки у рамках світобачення і системи цінностей місцевих культур.